
GÓRAL JAKI JEST...

Górale to mieszkańcy terenów podgórskich i obszarów górskich. Zasiedlili obszary górskie (Karpaty) już w okresie od XIV do XVIII wieku. Przed wojną górale stanowili stosunkowo niejednorodną grupę etniczną, w skład której wchodziła zarówno ludność pochodzenia polskiego jak i ruskiego. Generalnie rzecz ujmując grupa etniczna górali powstała poprzez zmieszanie się ludności polskiej i ruskiej z przybyłymi w XV wieku pasterzami wołoskimi, którzy przywędrowali na ziemie polskie poruszając się wzdłuż łuku Karpat.

Górale ruscy zwani też ukraińskimi zamieszkiwali obszary Bieszczad, a także pewne fragmenty Beskidów. Byli to: Łemkowie (Beskid Niski, Bieszczady wschodnia część Beskidu Sudeckiego), Bojkowie (Bieszczady), Pogórzanie Wschodni (pogórze przemyskie), Pogórzanie Zachodni (pogórze dynowskie), Dolinianie (okolice Sanoka), Rusini Szlachetkowskie (4 wsie w okolicy Szczawnicy). Górale polscy natomiast zajmowali pozostałe obszary Beskidów oraz całe Podhale wraz z Tatrami. Etnografowie podzielili polskich górali na 3 grupy:

- 1. Górali śląskich (górale wiślańscy, górale jabłonkowscy, Breniacy, Istebniańscy, Morawianie (nie mylić z grupą etniczną Morawian))**
- 2. Górali czadeckich**
- 3. Górali małopolskich**

Małopolscy górale to bardzo zróżnicowana grupa. Trzy z nich mieszkające u podnóża Tatr nazywano wspólnie Góralami Tatrzańskimi lub Góralami Podtatrzańskimi. Są to: Podhalanie, Orawianie i Spiszacy. Sąsiadami polskich Górali Tatrzańskich kolejno od pn.-zach., pn. itd. są: Górale Żywieccy, Babiogórcy, Zagórzanie (za nimi Kliszczacy), Górale Pienińscy, Łemkowie oraz Górale Sudeccy. Ci dzielą się jeszcze na Górali Białych (Łącko-Kamieniccy) i Górali Czarnych (Ryterscy i Piwniczkańscy).

Górale posiadają własną, bogatą w tradycje kulturę oraz posługują się charakterystyczną mową – gwara. Cechują się dodatkowo specyficznym strojem. Górale zajmowali i wciąż zajmują się głównie wypasem owiec i bydła mlecznego na halach oraz wyrobem serów z mleka owczego i krowiego. Głównymi przysmakami z sera, które związane są z góralami to: żętyca, oscypki (surowe oraz wędzone), bundz.

Ponieważ góry nie należą do środowisk, w których łatwo się żyje, dlatego też górale często różnią się od mieszkańców terenów nizinnych większą wytrzymałością fizyczną oraz bardziej rosną budową ciała. Ponadto posiadają własną mentalność, która objawia się w niezwyklej pracowitości, niespotykanym nigdzie indziej poczuciu humoru, zamiłowaniu do zabaw i pieśni, wyjątkowej gościnności oraz dużej zawziętości. Dlatego też powstała cała gama dowcipów i anegdotek na temat górali. Większość znanych jest jako dowcipy o bacy. Górale potrafią również bardzo szybko się zorganizować i walczyć w obronie swojego. Są również bardzo religijni. Swoje niezwykle przywiązanie do Jana Pawła II pokazali dzięki specjalnemu darowi dla Papieża w postaci pięknego ołtarza, który można podziwiać po dziś dzień.

Babiogórcy zamieszkują obszar położony między Babią Górą a rzeką Skawą po Suchą i Maków oraz po obu stronach Policy, krótko mówiąc – zamieszkują północne stoki Babiej Góry. Najsilniejszymi ośrodkami kultury Babiogórców są: Sidzina i Zawoja, gdzie mieszczą się, odpowiednio oddział i ognisko ZP. Kolejne ognisko na granicy Babiogórców, Kliszczaków, górali żywieckich i Lachów działa w Śleszowicach. Oddział ZP działa również w Makowie Podhalańskim. Babiogórcy zamieszkiwali następujące wsie: Zawoję, Skawicę, Białkę, Grzechynię, Juszczyń i górną Sidzinę.

Na początku XX wieku ulegli silnym wpływom krakowskim (wraz z rozwojem turystyki na tym obszarze) oraz podhalańskim. Ich strój ludowy został całkowicie zapomniany. Dopiero niedawno staraniem Stowarzyszenia Gmin Babiogórskich odtworzono tradycyjne ubrania. Ich głównym zajęciem było pasterstwo, którego tradycje przyniesione zostały tutaj przez Wołochów.

Charakterystyczną cechą gwary północnej części obszaru Babiogórców i północno-

---

zachodniej – Kliszczaków, jest analogiczne do Orawiaków przejście końcowego –ą w –o (odnoszenie), co zresztą jest świadectwem zasiedlenia Orawy w dużym stopniu z dorzecza środkowej i nawet dolnej Skawy. Z innych charakterystycznych cech gwarowych, u Babiogórców w pełni rozwinięte jest przejście –ch w –k.

Górale Czadeccy

Górale Czadeccy – Ich podstawowym obszarem zasiedlenia jest dorzecze górnej Kisucy na Słowacji. Grupa ta wytworzyła się z prądów osadniczych prowadzących w XVI w. ze Śląska Cieszyńskiego i Żywiecczyny. Znaczna część górali czadeckich w XIX wieku wyjechała na Bukowinę, obecnie stanowiącą pogranicze ukraińsko – rumuńskie, skąd w końcu XIX kolejne grupy zasiedliły północną Bośnię i Sławonię (b. Jugosławia).

Największe miasta regionu Górali Czadeckich: Czadca i Turzovka.

Dwa wieki wychodźstwa górali czadeckich utrwaliły odrębny charakter tej grupy etnograficznej, różny od grup z których ta się wytworzyła, a także z nowymi wpływami – rumuńskimi i ukraińskimi w miejsce słowackich.

Gwary czadecckie charakteryzują się wpływami małopolskimi, śląskimi i języka słowackiego. Należy jeszcze wspomnieć, że poza Czadeckiem, polskie gwary czadecckie są w użyciu w polskich wsiach na Bukowinie Rumuńskiej i wśród reemigrantów z Rumunii w Polsce, Czechach i na Słowacji.

Górale Pienińscy

Górale Pienińscy zasiedlają obszar położony nad Dunajcem we wschodniej części Podhala od Czorsztyna po Szczawnicę oraz na Spiszu (Leśnica). Wpływy pienińskie obecne są także wśród grup sąsiednich (Tylmanowa), a w szerokim znaczeniu za rezultat ewolucji stroju pienińskiego należy uznać strój spiski; podobnie gwara części Zamagurza Spiskiego posiada szereg cech charakterystycznych dla gwary Górali Pienińskich. W obrębie górali pienińskich bywa wydzielana podgrupa górali szczawnickich około Krościenka i Szczawnicy. Cechami wyróżniającymi górali pienińskich jest zarówno strój jak i profesja (flisacy pienińscy) oraz gwara, zawierająca szereg cech gwar sądeckich.

Górale Pienińscy od południa sąsiadują ze Spiszakami, od zachodu i wschodu (Ruś Szlachecka) z Podhalanami, od północy z Góralami Sądeckimi.

Oddziały Związku Podhalan skupiające górali pienińskich funkcjonują w Szczawnicy, Krościenku i Sromowcach Niżnych.

Górale Sądecy (Biali i Czarni)

Górale Sądecy – grupa etnograficzna ludności polskiej zamieszkująca rozległy obszar Beskidu Sądeckiego i tym samym wykazująca znaczne zróżnicowanie etnograficzne w obrębie grupy. Górale łączy (inna nazwa to Górale Biali lub Górale Łącko-Kamieniccy) – zamieszkują teren, na którym stykają się trzy rozległe pasma górskie: Beskidu Wyspowego, Beskidu Sądeckiego i Gorców. Zbiegają się tu również granice powiatów: limanowskiego, nowosądeckiego i nowotaraskiego. Pod względem administracyjnym są to rejony należące do gminy Kamienica i Łącko w województwie małopolskim. Górale Czarni z Piwnicznej i z Rytra uważani są za odmienne grupy. Od innych grup górali różnią się głównie strojami, a nazwa Czarni Górale związana jest z ciemnobrązowym (lub rzadziej czarnym) kolorem męskich ubrań, niespotykanym u innych. W związku z tym jest to góralszczyzna odmienna od górali podhalańskich, szczawnickich.

Górale Sądecy sąsiadują, na zachodzie z góralami pienińskimi, Podhalanami i Zagórzanami, na północy z Lachami Sądeckimi, na południu (a przed 1947 r. także na wschodzie) z Rusinami.

Górale sądecy wyróżniają się od pozostałych grup pod względem dialektalnym (pewne podobieństwo łączy ich z góralami pienińskimi, spiskimi i Ochotnicą–Tylmanową), co związane jest z sandomierskiego kierunku średniowiecznego zasiedlenia Sądeczyny.

Sądecką ponownie cechuje odnoszenie ą w o.

Górale Śląscy

Górale Śląscy – zamieszkują obszar Śląska Cieszyńskiego w dorzeczu Wisły i właściwym dorzeczu Olzy, na południe od Trzyńca i Ustronia. Głównymi ośrodkami są: Wisła, Istebna i Jabłonków. Należąca do Polski część Śląska Cieszyńskiego, w tym obszar zasiedlenia Górali Śląskich, jest etnicznie czysto polska.

Gwara Górali Śląskich podobnie jak Wałachów śląskich oraz większej części Górali Czadeckich nosi cechy typowe dla dialektu śląskiego, m.in. brak mazurzenia, a ponadto w odróżnieniu od górali małopolskich końcówki –ch nie jest rozwinięte ani w –k ani w –f. W obrębie tego obszaru dialekt jabłonkowski (dorzecze górnej Olzy) wyróżnia się miękką wymową sz, ż, cz (czy też ich mieszanym z ś, ź, ć).

Górale Żywieccy

Górale Żywieccy zamieszkują rozległy obszar Kotliny Żywieckiej, miejscami wykraczając poza nią (na wschodzie). Charakterystycznym wyróżnikiem grupy jest strój, który w praktyce stanowi kryterium określające zasięg tej grupy oraz kultura duchowa, a także mocno wyodrębniony obszar zasiedlenia.

Zachodnia granica jest zarazem pochodną granicy politycznej przez kilka stuleci oddzielającej Żywiecczyznę od Śląska Cieszyńskiego. Górale żywieccy mieli znaczny udział w powstaniu młodszych grup góralskich: Orawiaków oraz górali czadeckich, do dziś odzwierciedlony w obliczu kulturowym tych grup oraz, częściowo ich gwarze. Historia i współczesność Góralskiego Ruchu Regionalnego pokazuje, że Żywiecczyzna ogniskuje regionalizm góralski zachodniej części Góralszczyzny Polskiej odgrywając rolę analogiczną do tej, jaką dla całej Góralszczyzny Polskiej odgrywa Podhale. Wymownym świadectwem tego był Zjazd Górali Czadeckich, Żywieckich i Śląskich na Ochodzitej 13. sierpnia 2000 r., w ramach Światowego Zjazdu Górali Polskich.

Głównym ośrodkiem górali żywieckich jest Żywiec, jedynie miasto regionu, zarazem jednak, podobnie jak Jabłonków ośrodek odrębnej grupy mieszczańskiej.

Żywiecczyzna, wzorem całej Małopolski mazurzy, częściowo zachodzi tu rozwinięcie –ch w –k, silniej na wschód i północny–wschód od Żywca, która to część, wraz z zachodnim fragmentem obszaru Babiogórców i okolicami Andrychowa, bywa wyodrębniana pod względem dialektalnym (dialekty karpacko–podgórskie). Od zachodu w gwarze górali żywieckich zaznaczają się wpływy śląskie przejściem–ie w –i.

Kliszczacy

Kliszczacy są góralską grupą etnograficzną stosunkowo najslabiej powiązaną z pozostałymi społecznościami góralskimi, a dość silnie z Krakowiakami. Stosunkowo wcześniej zaczął zanikać tu strój na rzecz bądź to stroju krakowskiego bądź podhalańskiego. Położenie zaś otwiera Kliszczaków na silne wpływy grup sąsiednich. Na zachodzie Kliszczacy zamieszkują po rzekę Skawę, w tym na zachód od Jordanowa jest obszar zaliczany bądź do Kliszczaków bądź do Babiogórców, a na północ od Suchej i na zachód od Myślenic znajduje się pas wsi o charakterze przejściowym kliszczacko–lachowskim. Ponadto Kliszczacy zamieszkują dorzecze górnej Raby na odcinku pomiędzy Myślenicami a Rabką (z wyłączeniem tych miast). Kliszczacy sąsiadują od północy i wschodu z Lachami, od zachodu z Babiogórcami, od południa z Podhalanami, od pd.–wsch. z Zagórzanami, gdzie strój ma charakter już zagórzański z elementami kliszczackimi.

Kliszczacy, najlepiej zachowali oblicze kulturowe w środkowej części Beskidu Średniego we wsiach z ośrodkiem w Skomielnej Czarnej.

Dla północno–zachodniej części obszaru kliszczackiego, typowym jest odnoszenie końcowego –ą, charakterystyczne również dla części Babiogórców, a przede wszystkim

---

Orawców. Natomiast we wschodniej, najbardziej charakterystycznej kulturowo części obszaru zasiedlenia Kliszczaków, obecne jest już zjawisko archaizmu podhalańskiego.

Orawianie

Orawianie stanowiący polską ludność Orawy zamieszkują północną część Orawy, zarówno w granicach Polski jak i Słowacji. Ich zasięg wyznacza północna granica b. komitatu orawskiego od wsi Erdutki po Piekielnik, a na południu sąsiadują ze Słowakami, mniej więcej na linii Pogórza, Orawskiego i rzeki Jeleśni. Jest to łącznie dziewięć dużych wsi w pow. namiestowskim i wszystkich czternaście wsi Polskiej Orawy. Obszar ten zasiedlili Polacy z dóbr żywieckich, makowskich i jordanowskich w XVI, XVII i XVIII wieku. Natomiast dwie wsie na południe od Piekielnika, a mianowicie Sucha Góra i Głodówka, zasiedlone przez Podhalańców i oddzielone od pozostałych Polaków na Orawie kompleksem torfowisk

zachowały podhalański charakter etnograficzny (w latach 1918, 1920–24 i 1938–39 należały do Polski). Orawiacy wywodzący się, ogólnie rzecz biorąc od górali żywieckich i Babiogórców wytworzyli własny typ kultury aczkolwiek pokrewny tymże grupom. Gwara orawska natomiast wyraźnie nawiązuje do gwary żywieckiej oraz Babiogórców. Cechy charakterystyczne to: brak archaizmu podhalańskiego, odnoszenie końcowego –ą, w zasadzie rozwinięcie wygłosowego –ch w –k, jak w całej niemal Małopolsce mazurzenie, przedniojęzykowozębowe ł, dobrze zachowane frykatywne rz, akcent w północno–zachodniej części na przedostatnią sylabę jak w języku literackim, w południowo–wschodniej – inicjalny. Wsie Głodówka i Sucha Góra, zaliczone do Podhalańców choć położone na Orawie, z uwagi na odmienny kierunek zasiedlenia i izolację od pozostałych polskich wsi na Orawie, różnią się od nich niektórymi cechami.

Język polski na Orawie doczekał się pełnego (nie dyferencyjnego li–tylko) słownika gwarowego. Jest to Słownik gwary orawskiej prof. Józefa Kąsia.

Stolicą Polskiej Orawy jest Jabłonka, która wraz z Lipnicą Wielką i Rabczycami (obecnie na Słowacji) stanowiła ośrodek polskiego ruchu narodowego na Orawie przed I wojną światową. Z Rabczyc pochodził Sługa Boży Piotr Borowy, działacz religijny i narodowy, delegat polskiej ludności Orawy na konferencję pokojową w Paryżu. Wyrazem aspiracji narodowych Orawiaków było powołanie 5. listopada 1918 r. Polskiej Rady Narodowej w Jabłonce. Utrzymanie polskości przez Orawiaków, a także górali czadeckich, jest godne podziwu zważywszy na fakt, że grupy od samego początku kształtowania się, znajdowały się poza granicami Państwa Polskiego. Polskie osadnictwo stanowiło bowiem instrument ekspansji Węgier. Szereg dziesięcioleci jedyny kontakt z Polską wiódł pielgrzymim szlakiem do Kalwarii Zebrzydowskiej.

Podhalańskie

Podhalańskie to najbardziej znana grupa etnograficzna Górali Polskich zamieszkująca obszar między Tatrami na południu, dorzeciami górnej Skawy i górnej Raby na północy, na zachodzie granicząca z Orawą (a podhalańskie wsie Sucha Góra i Głodówka leżą już na Orawie), a na wschodzie oparte o granicę ze Spiszem i obejmujące większą część Górców z Ochotnicą włącznie. Wpływy podhalańskie są obecne w kilku wsiach Spisza (od Czarnej Góry po Lendak) co jest zgodne z kierunkiem zasiedlenia tej części Spisza, ponadto etnograficznie do Podhala zaliczyć należy pierwotnie raczej sądeckie (jak zdaje się na to

wskazywać oblicze gwarowe tej wsi) geograficznie silnie wyodrębnioną Ochotnicę i Tylmanową, wreszcie wpływom podhalańskim ulega południowa część obszaru zamieszkanego przez Kliszczaków, a zwłaszcza Zagórzan, w zakresie stroju. Ochotnica, zwłaszcza Dolna jest wsią z silnym udziałem substratu wołoskiego w procesie

---

zasiedlenia. Podhalanie przez Białkę i Dunajec sąsiadują ze Spiszakami, w dolinie Dunajca – z góralami pienińskimi oraz góralami sądeckimi (Białymi), przez Gorce sąsiadują z Zagórzanami, a w dolinie górnej Raby i górnej Skawy z Kliszczakami, wreszcie na wododziale europejskim z Orawiakami. Przez Pogórze Skoruszyńskie i Tatry na Orawie oraz główną granią Tatr na Liptowie biegnie granica Podhalan ze Słowakami. Górale Podhalańscy po II wojnie światowej zasiedlili Ruś Szlachecką w Małych Pieninach oraz niektóre wsie połemkowskie w Beskidzie Niskim i Bieszczadach. Podhalanie stanowią grupę dość zróżnicowaną, na tyle, że można wyróżnić kilka podgrup, a mianowicie Skalnych Podhalan na obszarze Pogórza Gliczarowskiego, Gubałowskiego i, częściowo Skoruszyńskiego, Podhalan nowotarskich w Kotlinie Nowotarskiej i Podhalan rabczańskich nad górną Rabą i górną Skawą (do Rabki i Spytkowic; łącznie tereny Podhalan nowotarskich i rabczańskich są określane jako Niżne Podhale). Zróżnicowanie Podhalan dotyczy także gwary, po części będąc niezależne od podziałów grupowych.

Gwarę podhalańską obok szeregu cech wspólnych większości grup etnograficznych w Polsce (mazurzenie) bądź dużej części Górali Polskich (akcent inicjalny), cechuje też specyficznie podhalańska cecha a mianowicie archaizm podhalański, którego zasięg na zachodzie pokrywa się dokładnie z granicą Orawy, a na wschodzie występuje na Spiszu jednie wyspowo, w niektórych wsiach. Obok Podhalan obecny jest natomiast na obszarze zasiedlenia Kliszczaków. Wewnętrznie natomiast Podhale jest zróżnicowane w odniesieniu do przejścia –ch na końcu wyraz w –k (Skalne– i zach. część Niżnego Podhala) lub w –f.

Strój podhalański wszedł do kanonu polskich strojów narodowych (obok krakowskiego i łowickiego), a zmodyfikowany styl budownictwa (jako tzw. styl zakopiański) to narodowy styl architektoniczny. Na Podhalu jest też ośrodek kultu maryjnego w Ludźmierzu, którego 600–lecie było uroczyste obchodzone w 2000 roku. Stolicą Podhala jest Nowy Targ, a znaczącą rolę subregionalną, a także turystyczną odgrywają Zakopane i Rabka–Zdrój.

Spiszacy

Spiszacy. Czynnikiem określającym zasięg tej grupy etnograficznej jest podział historyczny – granica komitatu spiskiego, zwłaszcza względem Podhala.

Zaznaczyć tu należy, że zdecydowana większość Spisza (cała dolina Popradu i większa część Zamagurza) położone są na Słowacji, w granicach Polski znajduje się tylko kilkanaście miejscowości Zamagurza Spiskiego. Zróżnicowanie w obrębie górali spiskich wskazuje na kierunki fal osadniczych tego obszaru. Osadnicy przybyli odpowiednio, ze Skalnego Podhala (najmłodsza fala), z Sądeckizny (obejmujący zarazem należące do Polski w latach 1412–1769 starostwo spiskie) oraz z Niżnego Podhala.

Podział ten dość dobrze oddaje zróżnicowanie gwarowe. Centralna część, obok silnej zbieżności gwary ze wschodnią częścią Niżnego Podhala (–f w miejsce –ch na końcu wyrazu), częściowo, a w zakresie stroju w dużym stopniu nawiązuje do górali pienińskich.

Zagórzanie zajmują środkową część dorzecza Raby w Beskidzie Wyspowym i na północnym skłonie Gorców, sąsiadując wyraźną granicą od zachodu z Kliszczakami a od pd.–zach i południa z Podhalanami; od północy i wschodu z Lachami, odpowiednio: Szczyrzycanami i Lachami od Limanowej. Granica z Lachami od Limanowej jest rozmyta z grupą wsi przejściowych. Południową część obszaru Zagórzan cechuje strój podhalański bądź mieszany, zaś elementy kliszczackie i lachowskie w stroju zagórzkańskim pojawiają się na północnym obrzeżu ich obszaru, ale też jest to ubiór graniczącego z Zagórzanami fragmentu obszaru kliszczackiego.

Głównymi ośrodkami Zagórze są: Mszana Dolna, Niedźwiedź oraz Poręba Wielka skąd pochodził autor „Wskazań dla synów Podhala” Władysław Orkan.

Gwarowo, do Skalnego Podhala nawiązują: Jurgów, Rzepiska, Czarna Góra (jedyne polskie wsie na Spiszu gdzie następuje przejście –ch na końcu wyraz w –k). Archaizm podhalański występuje na Zamagurzu i w dolinie Popradu, lokalnie, wyspowo. Z kolei w kilku wsiach doliny Popradu, wyjątkowo następuje rozróżnienie s, c, z, z sz, cz, ż, oraz ś, ć, ź (brak mazurzenia). Wsie polskie położone w b. dominium lubowelskim z racji kierunku zasiedlenia nawiązują do gwar sądeckich.

Spiszacy w sposób zwarty zasiedlają Zamagurze Spiskie (poza wsiami rusińskimi – dwiema w całości i jedną częściowo), a w dolinie Popradu, na przemian lub wymieszani z miejscowymi Rusinami i resztką Niemców oraz napływowymi Słowakami i Cyganami, szereg wsi od Kieżmarku po Starą Lubowlę. Dwie wsie położone na Spiszu słowackim tj. Leśnicę nad Dunajcem i Mniszek nad Popradem ze względu na ich oblicze kulturowe, a także geograficzną (góry) oraz etniczną (oddzieleni wsiami rusińskimi) izolację od pozostałych miejscowości polskich na Spiszu, zaliczyć należy odpowiednio do Górali Pienińskich i Górali

Sądeckich. W Polsce Spiszacy sąsiadują z Podhalanami i Góralami Pienińskimi. Obok polskiego osadnictwa na obszarze całego Spisza (Polska i Słowacja) notuje się osadnictwo węgierskie, niemieckie, słowackie, wołoskie, rusińskie, nie brak też Romów.